

RYCINA WJAZD HENRYKA WALEZEGO DO FRANKFURTU NAD ODRĄ – DOKUMENT HISTORYCZNY CZY ARTYSTYCZNA KREACJA?

THE ENGRAVING *ENTRY OF HENRI DE VALOIS TO FRANKFURT ON THE ODER* – A HISTORICAL DOCUMENT OR AN ARTISTIC CREATION?

Danuta Rościszewska

Muzeum Narodowe w Poznaniu
e-mail: d.roszczewska@mnp.art.pl
ORCID: 0000-0001-5930-9959

Leszek Rościszewski

Muzeum Narodowe w Poznaniu
e-mail: l.roszczewski@mnp.art.pl
ORCID: 0000-0003-0970-9094

ABSTRACT

In the collection of the National Museum in Poznań there is an engraving *Entry of Henri de Valois to Frankfurt on the Oder*. This little-known work shows an episode from Valois's journey to Polish-Lithuanian Commonwealth, which he undertook in late 1573 / early 1574 to assume the Polish throne. This article seeks to answer the question of how far this depiction corresponds to a real event, and to what extent it can be treated as a historical source. The starting point is the identification of clothing, weapons, equipment, etc., which are depicted in a somewhat simplified manner. The afore-described engraving is also compared with other depictions from that time related to the figure of Henri de Valois – *The Departure*, a Brussels tapestry from the series of *Valois Tapestries* from the collection of the Galleria degli Uffizi, and an anonymous German engraving *Henricus Valesius D: G: Poloniae Rex Dux Andegavesis* (collections of the Bibliothèque nationale de France). It was also helpful to compare it with written testimony regarding Henri's journey to Polish-Lithuanian Commonwealth, namely the diary of the secretary of the papal nuncio, Antonio Maria Graziani, who went to meet the king-elect at the border in Międzyrzecze. Not all questions could be answered. The reason why it was decided to depict only his entry to Frankfurt on the Oder is unclear, as Henri visited many far more significant cities on his journey. The authorship of the engraving is also questionable.

KEYWORDS

Henri de Valois; ceremonial entry; propaganda; history of clothing; history of costume; material culture; history of armaments; tapestry; copperplate; Antonio Maria Graziani; Frankfurt on the Oder

* * *

2 grudnia 1573 r. w Blamont na granicy lotaryńskiej Henryk Walezy pożegnał matkę Katarzynę Medycejską i wjechał na teren Rzeszy Niemieckiej¹. Tak zaczęła się trudniejsza część jego podróży do Rzeczypospolitej. Droga przez ziemie Cesarstwa mogła być niebezpieczna ze względu na wrogi stosunek niemieckich protestantów do Walezjuszków po wydarzeniach nocy św. Bartłomieja. Jednak udało się uzyskać zgodę sejmu Rzeszy na przejazd króla elekta wraz ze świtą i eskortą, choć nie było to łatwe². Pozwolenie dotyczyło orszaku liczącego 500 konnych, w rzeczywistości Henrykowi towarzyszyło 1200 konnych oraz wozy z bagażami, meblami i... damami³. Wyjazd w szczegółach przygotował Gaspard de Schomberg (właściwie Caspar von Schönberg), Saksończyk w służbie francuskiej – ustalił marszrutę, zaplanował etapy podróży, starał się też o przychylne nastawienie niemieckich książąt⁴.

Droga królewskiego orszaku wiodła m.in. przez Spirę, Wormację, Heidelberg, Moguncję, Frankfurt nad Menem, Fuldę, Lipsk, Torgau, Frankfurt nad Odrą. Książęta Rzeszy zazwyczaj wyjeżdżali Henrykowi na powitanie albo – jeśli nie mogli lub nie chcieli – wysyłali w tę misję kogoś z rodziny. Dawali także przejeżdżającemu przez ich ziemie królowi własną eskortę. Według markiza Emmanuela Henriego Victurniena de Noaillesa podróż Henryka wyglądała jak pochód triumfalny⁵. Nie jest to do końca zgodne z prawdą. Owszem, arcybiskup Strasburga wspaniale gościł króla elekta w swoim zamku w Sawernie⁶, a w Moguncji z wielką pompą przyjął go arcybiskup elektor⁷. Jednak w Spirze przywitano go wrogo, a we Frankfurcie nad Menem z tłumy padały pogrożki pod adresem przejeżdżających Francuzów i tylko czujność senatu udaremniła zamach na życie Henryka⁸. Historycy rozpisują się również o afroncie, jaki spotkał go w Heidelbergu ze strony palatyna – nikt na niego nie czekał, błąkał się po pustych salach recepcyjnych pałacu i dopiero na drugi dzień został przyjęty przez Fryderyka III⁹.

Orszak króla elekta przekroczył granicę Rzeczypospolitej koło Międzyrzecza pod koniec stycznia 1574 r. Podawane są różne daty od 24 do 26 tego miesiąca¹⁰. Aż do granicy towarzyszyła mu eskorta brandenburska.

¹ E.H.V. de Noailles, *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, t. 2, Paris: Michel Lévy frères, 1867, s. 399; Stanisław Grzybowski pisze, że Henryk przekroczył granicę 2 X 1573 r., zapewne jest to błąd w druku (S. Grzybowski, *Henryk Walezy*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985, s. 101).

² J.A. de Thou, *Abrégé de l'histoire universelle*, t. 4, La Haye 1759, s. 553–554; Noailles, *op.cit.*, s. 386–387.

³ Thou, *op.cit.*, s. 553–554; Noailles, *op.cit.*, s. 386–387.

⁴ Noailles, *op.cit.*, s. 400, P. Champion, *Henri III, Roi De Pologne (1573–1574)*, Paris: Grasset, 1943, s. 7–8.

⁵ Noailles, *op.cit.*, s. 399.

⁶ *Ibidem*, s. 400.

⁷ M. Walker Freer, *Henry III, King of France and Poland: His Court and Times. From Numerous Unpublished Sources, Including Ms. Documents in the Bibliothèque Imperiale, and the Archives of France and Italy, Etc.*, London: Hurst and Blackett, 1858, t. 1 s. 260.

⁸ Noailles, *op.cit.*, s. 400.

⁹ Thou, *op.cit.*, s. 570–571; Noailles, *op.cit.*, s. 401–402; Champion, *op.cit.*, s. 17–22.

¹⁰ Pierre Champion podaje datę 24 stycznia (Champion, *op.cit.*, s. 41), Jacques Auguste de Thou – 25 stycznia (Thou, *op.cit.*, s. 572), a markiz de Noailles – 26 stycznia (Noailles, *op.cit.*, s. 404).

WJAZD WALEZEGO NA POZNAŃSKIEJ RYCINIE

Zapewne wjazd Henryka do każdego ze wspomnianych wyżej miast miał określony z góry przebieg, lecz nie zachowały się mówiące o tym relacje. Istnieje natomiast świadectwo ikonograficzne dotyczące przybycia do ostatniego z miast na terenie Rzeszy. W zbiorach Gabinetu Rycin Muzeum Narodowego w Poznaniu znajduje się grafika przedstawiająca *Wjazd Henryka Walezego do Frankfurtu nad Odrą*¹¹ (il. 1–4). Tę niezwykle rzadką pracę odnotował jedynie Georg Kaspar Nagler w swoim leksykonie, a za nim Johann David Passavant¹². Obaj przypisują jej autorstwo Matthiasowi Zündtowi.

Rycina nie należy do szeroko znanych, choć była już parokrotnie publikowana¹³ i prezentowano ją na kilku wystawach¹⁴. Pochodzi ze zbiorów gotuchowskich Izabeli z Czartoryskich Działyńskiej. Część tej kolekcji trafiła do Muzeum Wielkopolskiego w latach 30. na mocy uchwały sądu apelacyjnego z 1932 r. i umowy między ordynatem księciem Adamem Czartoryskim a Poznańskim Wojewódzkim Związkiem Komunalnym z 1933 r.¹⁵ Były to przede wszystkim polonika: portrety królów i ich żon, wizerunki ważnych postaci historycznych, przedstawienia wydarzeń z historii Polski, widoki i plany miast oraz mapy. Wśród tych obiektów znalazła się również opisywana rycina.

Praca składa się z czterech grafik tworzących długi, wąski fryz. Nad kompozycją trzeciej części znajduje się napis identyfikujący przedstawienie: *Ware und eygentliche Contrafactur welcher gestalt die Königliche würde in Polen zu Franckfurdt an der Oder eingeritten inn was manier, Ordnung, tracht, und kleydung, dieser zeyt ein yede Nation gewesen, welches also dies 1574 Jars ergangen im Monat Januaris, wir alhie augenscheinlich fürgebildet gnigsam zusehe*. Dodatkowe inskrypcje na każdej z grafik informują, kim są ukazane osoby.

Orszak otwiera konna grupa dostojników brandenburskich jadących stępą w kolumnie trójkowej, za którą podążają w takim samym porządku dworzanie Henryka Walezego wraz

¹¹ Nr inw. MNP Gt 534/1–4; kompozycja z czterech odbitek wykonanych w technice akwaforty; część pierwsza 8,3 × 34,6 cm, część druga 8,7 × 40,4 cm, część trzecia 11,6 × 40,5 cm, część czwarta 8,4 × 34,4 cm; na części drugiej i trzeciej znak wodny (fragment): tarcza z murem miejskim (C.M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leurs apparition vers 1282 jusqu'au 1600*, t. 1, Leipzig: Karl W. Hiersemann, 1923, poz. 2036 – wariant); znak własnościowy kolekcji gotuchowskiej na rewersach poszczególnych odbitek: pieczęć z monogramem GCC [F. Lugt, *Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes. The new edition online*, Fondation Custodia 2010, poz. 3512, <http://www.marquesdecollections.fr> (dostęp: 17 V 2012 r.)].

¹² G.K. Nagler, *Neues allgemeines Künstler-Lexikon oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Lithographen, Formschneider, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter etc.*, t. 25, Leipzig: Schwarzenberg & Schumann, b.d.w., poz. 22; J.D. Passavant, *Le peintre-graveur*, t. 4, Leipsic: Weigel, 1860–1864, poz. 38.

¹³ D. Rościszewska, *Grafika niemiecka XV i XVI wieku*, kat. zb., Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań: Muzeum Narodowe w Poznaniu, 2014, poz. 167; *Życie sztuką. Gotuchów Izabeli z Czartoryskich Działyńskiej*, kat. wyst., red. I. Gluszek, Poznań: Muzeum Narodowe w Poznaniu, 2018, poz. 237.

¹⁴ Praca była prezentowana na czterech wystawach: *Dürer i inni. Grafika niemiecka XV i XVI w. ze zbiorów Gabinetu Rycin MNP* (Muzeum Narodowe w Poznaniu, 19 VII – 13 IX 2020 r.), *Życie sztuką. Gotuchów Izabeli z Czartoryskich Działyńskiej* (Muzeum Narodowe w Poznaniu, 27 V – 19 VIII 2018 r.), *Nikodem Pajzderski (1882–1940). Muzealniki, konserwator, historyk sztuki* (Muzeum Historii Miasta Poznania, 21 X 2013 – 29 I 2014 r.) oraz *Księgozbiór wielkopolskiego magnata: Andrzej Opaliński (1540–1593)* (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 15–30 IV 2011 r.).

¹⁵ Rościszewska, *op.cit.*, s. 8; *eadem*, „Dwanaście miesięcy” – problemy z serią rysunków Lamberta van Noort, „Studia Muzealne”, z. 24, 2019, s. 17, 20, przyp. 29.

1. Brandenburozcy, eskorta Henryka Walezego – Matthias Zündt (?), *Wjazd Henryka Walezego do Frankfurtu nad Odrą*, ok. 1574, cz. 1, Muzeum Narodowe w Poznaniu. Fot. Pracownia Fotografii Cyfrowej MNP / Brandenburg regiment, Henri de Valois's escort – Matthias Zündt (?), *Entry of Henri de Valois into Frankfurt on the Oder*, c. 1574, part 1, National Museum in Poznań. Photo Digital Photographic Studio of the MNP

2. Francuscy dworzanie i polscy posłowie – Matthias Zündt (?), *Wjazd Henryka Walezego do Frankfurtu nad Odrą*, ok. 1574, cz. 2, Muzeum Narodowe w Poznaniu. Fot. Pracownia Fotografii Cyfrowej MNP / French courtiers and Polish envoys – Matthias Zündt (?), *Entry of Henri de Valois into Frankfurt on ther Oder*, c. 1574, part 2, National Museum in Poznań. Photo Digital Photographic Studio of the MNP

z posłami Rzeczypospolitej wysłanymi do Paryża po króla elekta. Za nimi postępuje gwardia szwajcarska poprzedzana przez poruszającego się konno obersztera hrabiego de Cockenaja i idącego za nim drugiego oficera. Prowadzony przez nich oddział jest uformowany po pięciu pieszych w szeregu, z piszczykiem i bębniącą na przedzie. W centrum kolumny jedzie król elekt w otoczeniu pięciu pieszych paziów. Drugą część gwardii stanowi oddział konnych strzelców („arkebuzerów”¹⁶) w kolumnie trójkowej. Widoczne za nimi muły każą się domyślać prowadzonych na końcu kolumny zwierząt jucznych i wozów. Odrębność poszczególnych grup została wzmocniona przez wprowadzenie motywu konwersacji pomiędzy postaciami w ramach każdej z nich. Taki zabieg daje przedstawieniu pewną dozę rodzajowości, ale też umożliwia lepsze przyjrzenie się aktorom wydarzenia dzięki pokazaniu niektórych z nich od tyłu.

Jak już wspomniano, pierwszą grupę konnych tworzy eskorta (*Churfürstliche Brandenburgische Hoffleute*), którą przydał Henrykowi elektor brandenburski, poprzedzana przez czterech trębaczy (il. 1). Przy ich fanfarach w pełni czytelne są awersy płomieni z herbem Elektoratu Brandenburgii (*Kurfürstentum Brandenburg*), czyli polem dzielonym w pas (w domyśle biały i czerwony), na którym znajduje się biała tarcza z (zapewne czerwonym) orłem (o złotym dziobie i złotych szponach) z przepaską oraz (niebieską) tarczą na piersi z berłem (w kolorze złotym);

¹⁶ Pomimo tego, że uzbrojeni byli w petrynaty, nazywano ich arkebuzerami; arkebuz (*l'harquebuz*) był nazwą ogólną, określającą broń ręczną rozmaitych rodzajów; Z. Stefańska, *Arkebuz, hakownica i muszkiet (Artykuł dyskusyjny)*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 4, 1989, s. 226.

3. Gwardia szwajcarska – Matthias Zündt (?), *Wjazd Henryka Walezego do Frankfurtu nad Odrą*, ok. 1574, cz. 3, Muzeum Narodowe w Poznaniu. Fot. Pracownia Fotografii Cyfrowej MNP / The Swiss Guard – Matthias Zündt (?), *Entry of Henri de Valois into Frankfurt on the Oder*, c. 1574, part 3, National Museum in Poznań. Photo Digital Photographic Studio of the MNP

4. Francuska jazda strzelcza – Matthias Zündt (?), *Wjazd Henryka Walezego do Frankfurtu nad Odrą*, ok. 1574, cz. 4, Muzeum Narodowe w Poznaniu. Fot. Pracownia Fotografii Cyfrowej MNP / French rifle cavalry – Matthias Zündt (?), *Entry of Henri de Valois into Frankfurt on the Oder*, c. 1574, part 4, National Museum in Poznań. Photo Digital Photography Studio of the MNP

godło wieńczy książęca mitra. Każdy płaszcz z trzech stron obszyty futrem lub zdobiony pasamonami, noszony w jednakowy sposób, a mianowicie z prawą połą zarzuconą na lewe ramię i tam spiętą. Spod niego widoczne są jedynie niewielkie kryzy. Filcowe kapelusze o niezbyt wysokich główkach i szerokich rondach są ozdobione krótkimi pióropuszcami. Buty do konnej jazdy, z cholewami z miękkiej skóry, wciągnięte wysoko za kolana mają przypięte ostrogi o esowato wygiętym kabłąku i stosunkowo krótkiej szyjce z ruchomą wielopromienną gwiazdką. Dostojnicy noszą na piersiach łańcuchy z medalionami. Wszyscy przyciągają wzrok swoimi nietrefionymi brodami.

Ich broń boczną stanowią rapiery o wąskich główkach, z rękojeściami z prostym krzyżowym jęlcem uzupełnionym poziomym kabłąkiem wyprowadzonym z nasady (co widać u lewostrzydłowego jeźdźca w przedostatnim szeregu). Pochwy mają okucie przy szyjce i są za-

¹⁷ E. Thiel, *Geschichte des Kostüms. Die europäische Mode von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Berlin: Henschelverlag, 1980, s. 207; „Szeroki płaszcz męski, zwany w Hiszpanii *sbernia*, w Irlandii *hibernae*, a we Francji *la berne*, w każdym z tych krajów był inaczej krojony i pełnił różne funkcje” – I. Turnau, *Moda i technika włókiennicza w Europie od XVI do XVIII wieku*, Wrocław: Ossolineum, 1984, s. 26.